

УДК 334.012.64
JEL Classification P21

Чикуркова Алла

д.е.н., професор, завідувач кафедри менеджменту,
публічного управління та адміністрування
Подільський державний аграрно-технічний університет
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: Alladama@mail.ru

СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ МАЛИХ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР В ХМЕЛЬНИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

Анотація

Вступ. Практика господарювання на ринкових засадах підтверджує ту незаперечну істину, що результативність (ефективність) будь-якої виробничо-господарської діяльності залежить від формування "ринкової психології" на підприємстві, тобто розвитку виробничого підприємництва.

Тому важливо в сучасних умовах визначити концептуальні підходи до виробничого підприємництва, зокрема, мотиваційної моделі, ділового циклу формування та використання ресурсно-виробничого потенціалу фірми, підприємництва, економічні механізми їх функціонування.

Особливе місце в економічній системі відводиться малому підприємству, яке відіграє важливу роль у насиченні ринку споживчими товарами та послугами повсякденного попиту, створенні додаткових робочих місць. Воно, як правило, має високу мобільність, раціональні форми управління, формує новий соціальний прошарок підприємців-власників.

Методи. При написанні статті були застосовані такі методи економічних досліджень, як: монографічний – для теоретичного узагальнення передового досвіду функціонування підприємницьких структур, метод системного аналізу – вивчення сукупності факторів впливу на розвиток підприємницької діяльності, статистичний – аналізу статистичних даних, графічний і табличний методи подання інформації.

Результати. Стаття присвячена дослідженню наявності та ефективності функціонування малих підприємницьких структур в Хмельницькій області, виявлення основних тенденцій в їх розвитку та обґрунтування пропозицій з приводу формування стратегій їх розвитку на перспективу.

Перспективи. Подальший розвиток малих підприємств потребує формування сприятливого підприємницького середовища, дієвої державної підтримки, вдосконалення нормативно-правової бази, розвитку системи фінансової підтримки малого підприємництва, покращення режимів кредитування підприємств, впровадження регіональних програм підтримки малого підприємництва, розробки та реалізації заходів щодо інформаційного, консультативного та кадрового забезпечення, розвитку інфраструктури підприємництва, формування позитивної громадської думки щодо підприємництва, що має враховуватися при розробці регіональних програм і стратегій розвитку малих підприємницьких структур.

Ключові слова: підприємництво, малі підприємства, малий бізнес, регіон.

Вступ. Як невід'ємний сектор ринкової економіки, малий бізнес має явну регіональну орієнтацію. У зв'язку з тим, що в окремих адміністративно-територіальних одиницях спостерігається зростання диспропорцій в соціально-економічному розвитку та низька економічна активність, державна регіональна політика в сфері підприємництва повинна бути спрямована на створення умов для підвищення конкурентоспроможності районів та міст як основи їх динамічного розвитку.

На шляху функціонування малих підприємств є цілий ряд проблем, що стримують їх розвиток і ефективність господарювання. Тому актуальним залишається питання формування стратегій розвитку суб'єктів малого бізнесу в регіонах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення різних аспектів підприємництва, тенденцій та перспектив розвитку малих підприємств розглядаються в наукових працях таких вчених, як Г. Білоус [1], З. Варналій [2], М. Малік [5], С. Реверчук [7], А. Чикуркова [8] та ін. Поряд з цим, важливим залишається визначення головних перешкод на шляху розвитку підприємницької діяльності і розробка заходів для подальшого ефективного функціонування суб'єктів малого підприємництва та створення сприятливого підприємницького середовища в регіонах.

Мета. Основна мета дослідження – вивчення наявності та ефективності функціонування малих підприємницьких структур в Хмельницькій області, виявлення основних тенденцій в їх розвитку та обґрунтування пропозицій з приводу формування стратегій розвитку на перспективу.

Методологія дослідження. Ключовим серед методів дослідження є метод системного аналізу, який дозволив комплексно підійти до вивчення структурно-функціональних зв'язків на етапах розвитку малих підприємницьких структур. Були застосовані такі методи економічних досліджень, як: монографічний – для теоретичного узагальнення передового досвіду функціонування підприємницьких структур, метод системного аналізу – вивчення сукупності факторів впливу на розвиток підприємницької діяльності, статистичний – аналізу статистичних даних, графічний і табличний методи подання інформації.

Результати. Сьогодні в Україні ще залишається гострим питання розвитку малого підприємництва, яке є важливим структурним елементом ринкової економіки і вагомим чинником формування демократичного суспільства. Завдяки розвитку малого підприємництва відбувається формування в економіці ринково-конкурентного середовища, становлення середнього класу, через створення нових робочих місць послаблюється проблема зайнятості та знижується соціальна напруга у державі. Розвиток малого підприємництва має стати одним із пріоритетних напрямків діяльності всіх гілок влади в Україні [1, с. 34].

У вітчизняній економічній науці, на наш погляд, найбільш повно визначення «підприємництва» дав З.С. Варналій, а саме: «Підприємництво як економічна категорія – особливий тип господарювання, де головним суб'єктом є підприємець, який раціонально поєднує (комбінує) фактори виробництва на інноваційній основі і власній відповідальності, організовує і керує виробництвом з метою одержання підприємницького доходу» [2, с. 64]. Головна цінність цього визначення полягає в тому, що в ньому виділяються дві головні ознаки підприємництва: по-перше, це особливий тип господарника за своїми новаторськими здібностями; по-друге, успіх побудовано на інноваційній діяльності. Такий підхід вигідно відрізняється від усіх варіантів дефініцій, даних в останніх вітчизняних і російських виданнях.

Згідно Господарського кодексу України, підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку [4]. А згідно Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні», суб'єктами малого підприємництва вважаються фізичні особи, зареєстровані в установленому порядку як суб'єкти підприємницької діяльності, а також юридичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середньооблікова чисельність за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб, а обсяг річного валового доходу не перевищує 70 млн. грн [3].

Відповідно до Господарського кодексу України підприємницька діяльність ґрунтується на таких принципах:

- вільного вибору підприємцем видів підприємницької діяльності;
- самостійного формування підприємцем програми діяльності, вибору постачальників і споживачів продукції, що виробляється, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законом, встановлення цін на продукцію та послуги відповідно до закону;
- вільного найму працівників;

- комерційного розрахунку та власного комерційного ризику;
- вільного розпорядження прибутком, що залишається у підприємця після сплати податків, зборів та інших платежів, передбачених законом;
- самостійного здійснення підприємцем зовнішньоекономічної діяльності, використання підприємцем належної йому частки валютної виручки на свій розсуд [4].

На думку вченого-економіста М.Й. Маліка, «основним принципом підприємництва є принцип новаторства, економічна творчість в різних сферах виробництва, хоча цей принцип відсутній у законодавстві, а без нього про підприємництво не може бути й мови» [5, с. 14].

Дослідження показали, що у рейтингу регіонів України за 2010-2015 роки за станом розвитку та підтримки малого підприємництва на місцевому рівні Хмельницька область посідає дев'яте місце. За підсумками 2015 року в області функціонувало 6627 малих підприємств (94,8% від загальної кількості підприємств області), що на 596 одиниць, або на 9,9% перевищує відповідний показник 2010 року. Кількість мікропідприємств теж зросла, а саме на 774 од., або на 16,0% (рис. 1).

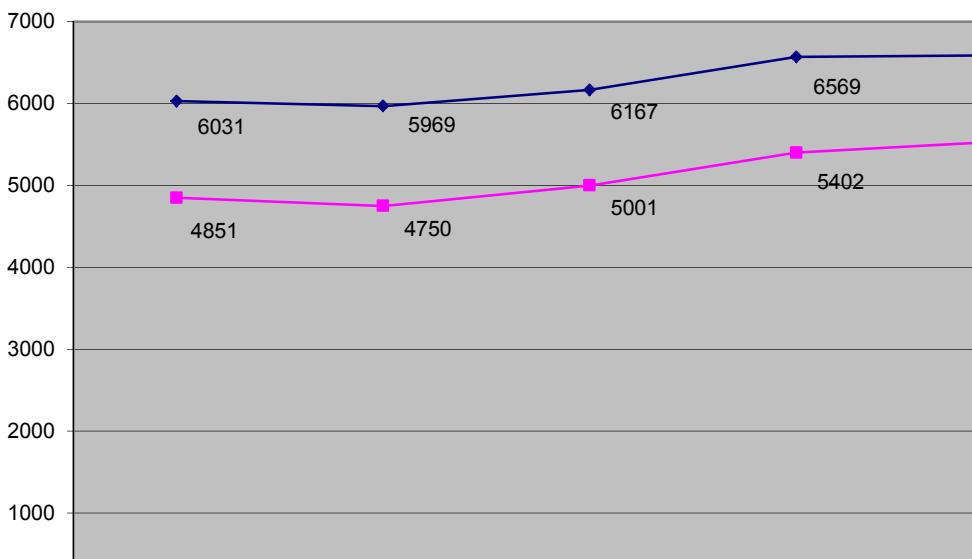

Рис. 1. Кількість малих підприємств і мікропідприємств у Хмельницькій області*

*Джерело: [6, с. 352].

Аналіз кількості малих підприємств і мікропідприємств на 10 тис. наявного населення показав позитивну динаміку їх кількісного зростання за період 2010-2015 рр. (рис. 2). Загальна кількість малих підприємств на 10 тис. наявного населення по Хмельницькій області 2015 року становила відповідно 51 од., що на 6 од., або на 13,3% більше показника 2010 року. По області 2015 року в порівнянні з 2010 р. кількість мікропідприємств на 10 тис. наявного населення зросла на 6 од., або на 16,2%.

Одним із дієвих шляхів відродження підприємницької діяльності на селі є фермерство. На кінець 2015 року в області нараховувалось 1431 фермерське господарств, що на 86 господарств, або на 6,4% більше, ніж на кінець 2013 року. У володінні та користуванні цих господарств знаходилось 135,8 тис.га сільськогосподарських угідь. Площа сільськогосподарських угідь у фермерських господарств порівняно з 2010 роком збільшилась на 8,2 %.

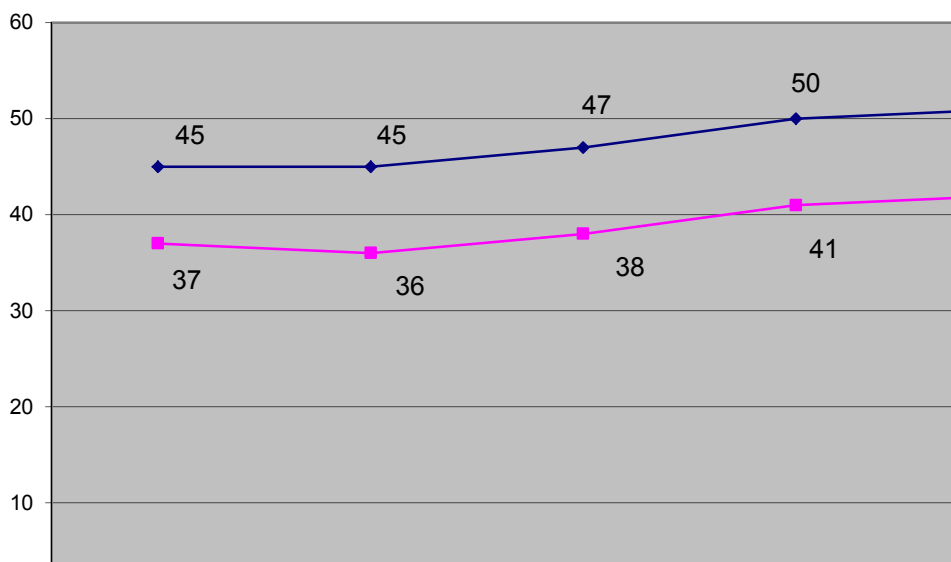

Рис. 2. Кількість малих підприємств і мікропідприємств на 10 тис. наявного населення у Хмельницькій області*

*Джерело: [6, с. 352].

За статистичними даними у 2015 році переважна частина малих підприємств області розміщена в містах обласного значення (65,1%). Питома вага малих підприємств, розміщених у найбільш інвестиційно-привабливих територіях (містах Хмельницький та Кам'янець-Подільський), складає, відповідно, 43,4% та 11,6% від загальної кількості малих підприємств області.

У місті Хмельницький на 10 тис. осіб наявного населення припадає 79 малих підприємств, Кам'янець-Подільський – 56, Нетішин – 34. Серед районів області найменша кількість малих підприємств на 10 тис. осіб наявного населення спостерігається в Деражнянському (16), найбільша – у Хмельницькому районі (56). Останні два роки відбувається зменшення кількості малих підприємств на 10 тис. осіб наявного населення в містах Шепетівка та Славута, а також в Деражнянському та Старокостянтинівському районах.

У 2015 році малими підприємствами області реалізовано продукції (робіт, послуг) на суму 15793,2 млн. грн., що на 9087,5 млн грн. більше, ніж у 2010 році. Частка продукції малих підприємств у загальних обсягах реалізації підприємств області у 2015 році становила 51,0%, що на 6,4 п.п. менше 2010 р.

Найбільша частка в обсягах реалізації належить підприємствам інформації та телекомунікації, освіти та мистецтва, спорту, розваг та відпочинку (100,0%). Майже половина (49,5%) загального обсягу реалізації продукції (робіт, послуг) малими підприємствами припадає на підприємства міста Хмельницький та Хмельницького району (табл. 1).

Кількість найманих працівників малих підприємств Хмельницької області протягом 2010-2015 рр. зменшилася на 8,2 тис. осіб, або на 21,2% (табл. 2). Скоротилась кількість найманих працівників і у мікропідприємствах на 2,7 тис. осіб, або на 18,4%. Частка найманих працівників на малих підприємствах у загальній кількості найманих працівників на підприємствах – суб'єктах підприємництва протягом періоду дослідження зменшилася і становила 2015 р. 33,3% проти 36,1% у 2010 р.

Таблиця 1

**Частка продукції малих підприємств у загальному обсязі реалізованої продукції
(робіт, послуг) за видами економічної діяльності, %***

Вид економічної діяльності	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
Усього	30,0	28,5	25,8	26,3	26,9	27,6
Сільське господарств, лісове господарство та рибне господарство	26,2	25,2	23,3	17,7	20,4	20,9
Промисловість	9,3	8,7	8,6	9,5	10,0	11,0
Будівництво	42,7	51,7	53,0	53,5	61,7	56,9
Оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	50,7	47,4	41,0	47,3	48,0	50,3
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	40,3	40,2	42,2	46,2	46,4	60,3
Тимчасове розміщування й організація харчування	-	-	-	-	-	-
Інформація та телекомунікації	59,1	51,5	-	-	-	100,0
Фінансова та страхова діяльність	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Операції з нерухомим майном	75,8	77,3	79,2	85,3	86,4	87,4
Професійна, наукова, технічна діяльність	75,2	79,3	86,6	89,5	-	85,8
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	55,0	54,3	62,6	54,5	65,5	65,9
Освіта	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	41,2	48,7	57,0	65,6	-	71,4
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Надання інших видів послуг	-	-	-	-	-	-

*Джерело: [6, с. 362-364].

Таблиця 2

Кількість найманих працівників на малих підприємствах, тис. осіб*

Роки	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
Усього	124,0	121,3	116,9	113,2	109,3	103,2
Малі підприємства	43,5	42,7	40,5	39,1	36,9	34,3
% від загальної кількості найманих працівників	35,1	35,2	34,6	34,6	33,8	33,3
Мікропідприємства	14,7	14,4	14,3	14,2	13,6	12,0
% від загальної кількості найманих працівників	11,8	11,9	12,2	12,5	12,4	11,6

*Джерело:[6, с. 352]

Отже, проведений аналіз основних показників розвитку малих підприємств області дозволив виявити чітку тенденцію зростання обсягів реалізації ними продукції (робіт, послуг) протягом 2010-2015 рр. Якщо проаналізувати питому вагу реалізації продукції (робіт, послуг) малими підприємствами у порівнянні з даним показником по економіці в цілому, то бачимо позитивну динаміку зростання.

Мале підприємництво, як найбільш типова форма організації економічного життя суспільства, має переваги і недоліки. До переваг даної організаційно-економічної форми

підприємницької діяльності слід віднести: швидке реагування на зміни кон'юнктури ринку, функціонування на локальному ринку, безпосередній зв'язок із споживачем, вузьку спеціалізацію на певному сегменті ринку товарів та послуг, можливість розпочати свій бізнес з відносно невеликим стартовим капіталом, більш повну самостійність, свободу та незалежність. З іншого боку малому підприємству властиві відносно низька прибутковість, висока інтенсивність праці, обмеженість власних коштів, що звужує межі виробництва та можливості залучення додаткових ресурсів [7, с. 126].

Системний аналіз тенденцій та показників розвитку малого бізнесу в Хмельницькій області надав можливість визначити основні проблеми, що стримують розвиток підприємництва області, та на подолання яких буде спрямовано заходи Програми розвитку малого і середнього підприємництва Хмельницької області:

- суперечливість і неповнота чинних нормативно-правових актів, що регулюють діяльність суб'єктів підприємництва;

- недостатній рівень реального партнерства між бізнесом, органами місцевого самоврядування та виконавчої влади на рівні районів, окремих міст та селищ;

- зволікання суб'єктами надання адміністративних послуг – центральними органами виконавчої влади та їх територіальними представництвами до виконання вимог законодавчих актів з питань реформування системи надання адмінпослуг, що є ознакою корупційної складової у здійсненні ними владних повноважень в процедурах надання адміністративних послуг;

- практично повна відсутність матеріально-технічної, перш за все, фінансової підтримки підприємництва з боку держави, відсутність налагодженої системи гарантій і страхування кредитних та інвестиційних ризиків;

- диспропорція у структурі малого бізнесу за сферами економічної діяльності – найбільша частина підприємств припадає на підприємства оптової та роздрібною торгівлі; ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів;

- нерівномірність розвитку бізнесу по територіях області, особливо у сільській місцевості;

- недоступність довгострокового кредитування, що стримує розвиток виробничої сфери, труднощі з одержанням зовнішнього фінансування через високі відсоткові ставки на банківські кредити;

- значна "тінізація" підприємницької діяльності і доходів.

Слід також звернути увагу на недосконалість системи бізнес-освіти, важливу роль у якій повинні відігравати вищі навчальні заклади. Впровадження навчальних програм з основ підприємницької діяльності на базі загальноосвітніх, професійних, вищих навчальних закладів та закладів післядипломної освіти носить загальний характер і залишається невирішеною проблема відсутності необхідних знань і навичок для ведення малого бізнесу.

В Україні наразі є широкі можливості для створення нових навчальних матеріалів з управління фермерськими господарствами та адаптування вже існуючих, європейських матеріалів, розрахованих на самостійне вивчення. Основні завдання аграрних вишів полягають у: створенні навчальних груп та визначенні проблематики в галузі управління фермерським господарством на регіональному рівні; обґрунтуванні рівня потреби в консультативній допомозі, методах її стимулювання; розробці відповідних методів надання інформації фермерам і консультантам для удосконалення організації та управління господарством. Для цього буде потрібно визначити період та форму навчання для фермерів та керівників дрібних аграрних формувань, а також розробити навчальну програму [8, с. 277].

До основних заходів, спрямованих на розвиток інфраструктури підтримки малого підприємництва, можуть бути віднесені:

- 1) заходи щодо створення й підвищення ефективності використання інфраструктури підтримки малого підприємництва й інформаційних систем:

- створення регіональних фондів і агентств; навчально-ділових центрів й бізнес-центрів;

бізнес-інкубаторів і технопарків, маркетингових центрів та регіональних центрів партнерства для малого підприємництва, створення регіональних центрів, а також розширення мережі агентств підтримки підприємництва в районах з недостатнім рівнем розвитку;

- формування національної мережі інформаційних центрів на базі діючих об'єктів інфраструктури підтримки підприємництва шляхом координації, інтеграції й взаємодії діючих інформаційних систем, забезпечення підприємництва;

- формування інформаційно-статистичних масивів, проведення моніторингу підприємництва в регіонах і в різних секторах економіки;

2) науково-методичне й кадрове забезпечення підприємництва, взаємодія із засобами масової інформації й пропаганда підприємницької діяльності:

- проведення науково-дослідних робіт з дослідження ефективності засобів підтримки малого підприємництва в галузевому й регіональному аспектах;

- організація підготовки, підвищення кваліфікації й перепідготовки працівників для сфери малого підприємництва, в тому числі розробка сучасного модульного навчально-методичного забезпечення, орієнтованого на ефективні освітні технології;

- організація перепідготовки державних службовців, що працюють у системі підтримки малого підприємництва; організація підготовки й перепідготовки представників малого бізнесу для роботи в умовах ринкової економіки;

- організація системи консультаційних послуг для підприємців, у тому числі для початківців, з питань законодавства й оподаткування, менеджменту та маркетингу, надання допомоги з розробки бізнес-плану;

- створення мережі навчальних закладів з основ підприємницької діяльності у вузах, установах післядипломного навчання;

- сприяння виставковій діяльності, у тому числі організації постійно діючих ярмарок і колективних стендів із продукцією підприємств; видання інформаційних бюлетенів, довідників, широке використання телебачення й преси для оперативного інформування суб'єктів підприємництва.

Висновки і перспективи. Подальший розвиток малих підприємств потребує формування сприятливого підприємницького середовища, дієвої державної підтримки, вдосконалення нормативно-правової бази, розвитку системи фінансової підтримки малого підприємництва, покращення режимів кредитування підприємців, впровадження регіональних програм підтримки малого підприємництва, розробки та реалізації заходів щодо інформаційного, консультативного та кадрового забезпечення, розвитку інфраструктури підприємництва, формування позитивної громадської думки щодо підприємництва, що має враховуватися при розробці регіональних програм і стратегій розвитку малих підприємницьких структур.

Список використаних джерел

1. Білоус, Г. Розвиток малого підприємництва в Україні [Текст] / Г. Білоус // Економіка України. – 2000 – №2. – С. 34-46.
2. Варналій, З.С. Мале підприємництво України як чинник регіонального розвитку: стан та перспективи [Текст] / З.С. Варналій // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – №4. – С. 64-73.
3. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2013. – № 3. – 23 с.
4. Господарський кодекс України : за станом на 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – Офіц. вид. – К. : Парлам. вид-во, 2003. – 192 с.
5. Малік, М.Й. Основи аграрного підприємництва [Текст] / М.Й. Малік. – К. : ІАЕ, –2000. – 582 с.
6. Головне управління статистики в Хмельницькій області [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.km.ukrstat.gov.ua/ukr/index.htm_2016.pdf (дата звернення 02.02.2017). – Назва з екрана.
7. Реверчук С.К. Малий бізнес: методологія, теорія і практика [Текст] / С. К. Реверчук. – К. : ІЗМН, 1996. – 192 с.
8. Чикуркова А.Д. Розвиток бізнес-освіти для фермерів [Текст] / А.Д. Чикуркова, М.В. Горіховський //

Проблеми та перспективи розвитку підприємництва: матеріали X ювілейної Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 50-тиріччю факультету управління та бізнесу Харківського національного автомобільно-дорожнього університету (м. Харків, 25 листопада 2016 р.). – Харків. – 2016. – С. 276-278.

Chykurkova Alla

Doctor of Economics, Professor, Head of Department,
Department of Management, Public management and Administration
State Agrarian and Engineering University in Podilya
Kamianets-Podilskyi, Ukraine
E-mail: Alladama@mail.ru

STRATEGY OF SMALL BUSINESS IN KHMELNYTSKY REGION

Abstract

Introduction. Management practice on market principles confirms that undeniable truth that performance (efficiency) of any production and economic activity depends on the formation of "market psychology" at the enterprise, i.e. the production development of the entrepreneurship.

Therefore it is important to define conceptual approaches to manufacturing businesses in the present conditions, including motivational model, the business cycle of formation and use of resource and production potential of the company, entrepreneurship, economic mechanisms of their functioning.

A special place in the economic system is given to small businesses, which play an important role in market saturation goods and services of everyday demand, creating additional jobs. It usually has a high mobility, rational form of government, form new social stratum of entrepreneurs-owners.

Methods. The following methods of economic research were used in writing the article, as monographic - for theoretical generalization of excellence functioning of entrepreneurial structures, method of systems analysis - to study the combination of factors influence the development of entrepreneurship, statistical – to analyze the statistical data, graphical and tabular methods of presenting information.

Results. The article is devoted to the research of availability and efficiency of small entrepreneurial structures in Khmelnytsky region, identifying the main trends of their development and substantiation of proposals on forming strategies with their development in the future.

Discussion. Further development of small enterprises needs the formation of the favorable entrepreneurial environment, effective government support, improving the legal and regulatory framework, development of financial support for small entrepreneurship, improving mode of crediting entrepreneurs, implementation of regional programs to support of small entrepreneurship, development and implementation of measures for information, consultation and personnel provision, infrastructure of entrepreneurship, development of entrepreneurial structures, forming a positive public opinion regarding entrepreneurship, which should be considered in developing regional programs and strategies for the development of small entrepreneurial structures.

Keywords: entrepreneurship, small enterprises, small business, region.

References

1. Bilous, H. (2000). Rozvytok maloho pidpryyemnytstva v Ukraini [Development of small entrepreneurship in Ukraine]. *Ukraine economy*, 2, 34-46.
2. Varnaliy, Z.S. (2004). Male pidpryyemnytstvo Ukrainy yak chynnyk rehional'noho rozvytku: stan ta perspektyvy [Small entrepreneurship of Ukraine as a factor of regional development: state and prospects]. *Recent problems of the economy*, 4, 64-73.
3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2013). The Law of Ukraine " About development and state support of small and medium entrepreneurship in Ukraine". *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 3, 23.
4. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003). Commercial Code of Ukraine. Kyiv: Parlam. vyd-vo.
5. Malik, M.Y. (2000). *Osnovy ahromoho pidpryyemnytstva* [Basics of the agrarian entrepreneurship]. Kyiv : Instytut ahromoyi ekonomiky.
6. Department of Statistics in Khmelnytsky region. Retrieved from http://www.km.ukrstat.gov.ua/ukr/index.htm_2016.pdf
7. Reverchuk, S.K. (1996). *Malyi biznes: metodolohiia, teoriia i praktyka* [The Small Business: methodology, theory and practice] Kyiv : IZMN.
8. Chykurkova, A.D., & Horikhovskiy, M.V. (2016). The development of business education for farmers. Proceeding of 10th international scientific and practical Conference. Problems and prospects of entrepreneurship. Kharkiv, 276-278.

